

II

Маруся вернулась в гостинну і сіла шити, але робота не йшла їй на думку. Нитка в руках плуталась, затягалась в узли. Марусині думки літали десь інде... неначе слідком пішли за молодим хлопцем.

Вона згорнула полотно і вийшла в столову. Мати сиділа на стільці край стола і пила чай з сухарцями.

Марусина мати, Марта Кирилівна Каралаєва, була середніх літ, висока, з рівним тонким станом. Довгобразе і трохи узьке лице було свіже, усе рум'яне, неначе налите кров'ю. Навіть руки і довгі сухорляві пальці були червонуваті. Невеличкі гострі карі очі блищали гострим блиском. В їх світився і розум, і сміливість, і часами проминались іскри хитрощів і досвідного кокетства. На голові в неї подекуди біліли ніби срібні нитки, і вона завсігди дуже намащувала над чолом коси помадою, щоб затаїти ті перші прикмети доходжалих літ.

Маруся сіла проти матері за столом і налила собі стакан чаю, їй вже не хотілось чаю, але в неї була думка побалакати за Ломицького з ким-небудь, і більше од усього з матір'ю.

Мати одначе пила чай, гризла сухарці і мовчала. Сухарці хрущали: білі дрібні густі зуби швидко і проворно працювали. Вона пила чай і не дивилась на дочку.

— Оце несподіваний гість загаєв мені трохи часу. Думала, сьогодні скінчу роботу, та й не скінчила...— почала Маруся.

Марта Кирилівна мовчала і якось нервово хапала сухарці з кошика та ніби хапалась їх класти в свої дрібні мишачі зубки. Ще швидше заходились зуби коло сухарів, неначе вона похапцем допивала чай, буцім хапалась кудись їти.

Замовкла й Маруся і пила чай мовчки, поглядаючи на матір. Вона й собі взяла сухар з кошика і почала помаленьку його навіщось їсти, запиваючи чаєм, бо їй зовсім не хотілось їсти. Вона скоса зиркала очима на матір. Мати дивилась в куток, на образи, і її гострі очі якось неспокійно крутились.

— Я сьогодні йшла до банку і встрілась з деякими своїми товаришками. Нас догнав Ломицький та й провів до самого банку...— знов почала Маруся і підвела на матір свої подовжасті, ясні й щирі, як у дитини, карі очі. Мати нервово вхопила сухарець з кошика і трохи вже не запихалась ним. Сухарець заскрипів в зубах, неначе десь під підлогою хрущала зубками миша. Очі в Марти Кирилівни стали ще гостріші, ще неспокійніші.

Марта Кирилівна все-таки не обзивалась і словом.

«Чи мама дуже голодна, чи, либонь, хапається кудись йти в гості... Чогось не говоре та й не говоре»,— подумала Маруся.

Допивши стакан чаю і потрощивши усі сухарці, Марта Кирилівна встала і промовила:

— Поїдь лишень зараз на базар та купи сахару, чаю, рижу, манних крупів, гвоздичного перцю, лаврового листу, бо це все в нас повиходило. Чогось оце мені їсти заманулось... Щось би я їла, та й сама гаразд не знаю що... Забажалось мені товчеників з горошком. Візьми там, будь ласка, в крамницях трохи м'яса на котлети та не забудься вхопити з фунт зеленого горошку.

«Не про те мама говорить, про що мені треба...» — подумала Маруся. Прозаїчна

материна розмова зовсім не потрапляла в поетичний тон, який лунав в душі молоді дівчини.

— На тобі карбованця. Мої гроші усі вийшли; решту доклади своїми, коли маєш,— сказала мати і подала дочці карбованця.

Марта Кирилівна мала своїх десять тисяч карбованців, котрі дав на придане їй батько, херсонський дідич. Вона позичила їх за чималі проценти одному приятелю — дідичеві молдаванинові, а сама більше жила на доччині гроші, зароблені на службі.

Маруся побігла на місто і незабаром вернулась з провізією. Внесла вона ті закупки в невеличку комірчинку, дещо посклала на полицях, дещо повисипала в слоїки, позав'язувала, потім постирала порошок з полиць, поставила слоїки на полицях і, вправшись, вийшла до матері в гостинну.

— Скажи, будь ласка, дочко, куховарці, щоб зараз сікла м'ясо на товченики та заходилась варити горошок. Щось мені оце дуже схотілось їсти, та ще й доконче товчеників... Та піди сама в пекарню та доглядай сама. Куховарка, мабуть, закохалась, бо все пересолоє страву, то перепікає, то пересмажує.

Маруся наділа білий хвартушок і пішла в пекарню. Вона дивилась за всім в домі, сама провадила хатнє господарство, ще й на службу ходила. Мати не любила роботи і більше любила байдикувати та посиденьки справляти,— все папіроси курила або швендяла по гостях.

Маруся пішла в пекарню, а Марта Кирилівна одчинила заскляні двері і вийшла в садочок.

Старі абрикоси стояли саме в цвіту, неначе обсіпані білим, трошечки рожеватим пухом. Товсті бруньки каштанів поналивались і лисніли, неначе обмазані сиропом. Забрость аж червоніла на деревах. Вечір був тихий та теплий, неначе майський. Синє чисте небо на заході світилось, аж лисніло. Червоненькі дрібні хмарки розсипались в небі, неначе дрібний білий лист, облитий рожевим світлом. Щось дівоче, молоде, непорочне було розлите в кольориті неба і несамохіль ворошило мрії в душі.

«Коло моєї Марусі вже в'ються роєм паничі на вечорах. А цей Ломицький прийшов до неї в гості, бо, певно, вже закохався в Марусю... Може, буде сватати»,— думала Марта Кирилівна, ходячи по саду між запашними абрикосами.

Марта Кирилівна задумалась і, йдучи по доріжці, зачепила головою гілку абрикоса. Білі листочки розсипались, обсіпали Мартині плечі й вид. Свіжий весняний цвіт впав на гаряче лице і неначе покropив його холодною росою. Марта Кирилівна почула те делікатне безпосереднє доторкання весни: воно роздратовало її нерви, розбуркало дримаючі мрії.

«Ще чого доброго причепиться, буде сватати Марусю... А як вона вийде заміж? Я тоді зістанусь в хаті одним одна, як билина в степу... А Маруся в мене всю господарську роботу робить, і книжку часом мені читає в зимові довгі вечори, і заспіває пісень, і заграє. А як зістанусь сама, пропаду з нудьги... Зятя я не прийму до себе в хату, бо... бо...»

Щоки в Марти Кирилівни спашнули, її лице стало таке червоне, як півонія. Очі запалились і заблищали. І дух весняний, і дівочий чистий колорит неба, і недавній візит молодого гарного хлопця розбуркали в її серці незамерлі дримаючі інстинкти жіночі

душі, невдоволеного жіночого серця, розбудили дрімаючу гарячу потребу палкої вдачі, потребу любити, вгамувати пал своєї вдачі, невдоволеної в свій час.

«І знов весна! і знов весна! час мрій! час кохання! Навіщо вона дратує мене, зачіпає мої думи, моє серце? Був і мій час, та минув,— думала Марта Кирилівна, ходячи по садку,— і я любила і була б щаслива, та не судилось мені щастя. А як я його любила! Його одного. Бичковського... Але він був бідний, незначний урядник. Батько спротивився, не видав мене за його. Трапився Каралаєв, заможний чоловік, на доброму урядовому місці. Я намовляла Бичковського викрасти мене, була ладна втекти з ним на край світу, а він побоявся бідності, не схотів... Нікчемний, подлий страхополох! І я зломилася своє серце через його, мусила забути його, вийшла за Каралаєва. Каралаєв прогайнував багато мого добра і вмер... Зісталася я молодою удовою. Замоккло моє серце. Чи замовкло ж, чи замерло? І знов весна! і знов весна! І в моєму серці ще не осінь...»

Марта Кирилівна важко зітхнула і сіла на лавці.

«Ой, не замерло моє серце! Час мій ще не минув. Через нікчемного Бичковського я зненавиділа мужчин... і ненавиджу їх і, мушу признатись сама собі, люблю їх... Чи то я тільки перед людьми показую, що ненавиджу мужчин; і перед дочкою треба проповідувати ворогування до паничів, натякати про їх зрадливість, легкодумність, про легкоту їх серця. Вона молода, то пойме віри мені, людині вже досвідній. Може, вона не схоче йти заміж, і я до смерті житиму з нею, до смерті житиму в спокої, без усякої тривоги, клопоту... А серце все-таки чогось ворухиться, чогось бажає. Це, мабуть, од весняного повітря та од цього цвіту абрикосів. А може, тим, що я їсти хочу... Коли б швидше смажили товченики. Цей паскудний ідеалізм серця все мене тривожить тоді, як я їсти хочу. Ох, коли б хто добрий трапився... коли б я кого полюбила... ох-ох!»

Марта Кирилівна сиділа на лавці, схилила голову й думала. Склані двері на маленькій терасі одчинились. Маруся в білому хвартусі вийшла з дверей, рівна станом, свіжа, як стигла ягода, з червоними повними устами. Мати глянула на дочку, і її взяла заздрість, що молода дочка саме починала жити й любити.

— Мамо, вже горошок і товченики готові!— гукнула Маруся.— Йдіть вечеряти!

Мати аж кинулась і встала з лавки.

— Оце розносилася з товчениками! Надворі така поезія, зовсім майська! Зараз іду! Накривай стіл та став тарілки,— гукнула Марта Кирилівна.

Вона сіла за стіл і, почувши дух свіжих котлетів та горошку, зовсім забула про поезію і уплітала котлети на весь рот.

Другого дня перед вечором Маруся знов сиділа в гостинній і шила сорочку. Марта Кирилівна сиділа коло вікна в м'якому кріслі і читала книжку. Попід вікнами майнув Ломицький. Марта Кирилівна поклала книжку на кругленький столик і хапком почимчикувала в столову. Ломицький увійшов в гостинню і привітався до Марусі. І знов вони балакали вдвох, як і передніше, вдвох і чаю напились. В кімнаті було тихо і трохи мертво. Маятник годинника цокав рівно, монотонне. За дверима хтось ходив, обережно ступаючи, неначе навшпиньки. Хтось позіхав, придавлено, вдержно, неначе боявся сполохати мертву тишу. Ломицький поглядав на розгорнуту на столику книжку, на кістяний ніж, що лежав на книжці. Він догадувався, що тут, коло столика, певно

недавнечко сиділа Марусина мати. «Тут була, вертілася, та не знаю — де ділася»,—думав він словами пісні. Маруся кмітила за Ломицьким дуже вважливе. Вона прикмітила, що він поглядає на столик, на розгорнуту книжку, на сліди недавнього материного пробування в гостинній, прикмітила, що він задумався, похилив голову й замовк. Вона сіла за п'яніно, трохи пограла, потім заспівала пісні. Вона все сподівалась, що мати вийде-таки до гостя хоч на часок. А двері не одчинялись: мати не вийшла.

Ломицький почав прощатись. Маруся знов випроводила його аж у двір, аж до хвіртки, і просила заходити до неї і вибачити, що мати не вийшла, бо в матері судомить руку, ще й голова болить й досі.

«Якась чудна голова в твоєї матері: коли я прийду, в неї все голова болить або щось десь судомить»,— думав Ломицький, прощаючись з Марусею.

Маруся вернулася в гостинну смутна й задумана.

«Мати зумисне втекла з гостинної, вглядівши в вікно, що йде Ломицький. Вона має щось на умі. Це неспроста. Що це за знак? Чи вона вередує, чи сердиться? Я й досі ніяк не одгадаю, що за людина моя мати. Вона часом дуже ліберальничає в розмові зо мною, з моїми товаришками: здається, й розум доброхить всисає нові гуманні принципи. Але часом... часом закрутить такого старосвітського веремія, що я нічого не втямаю...» — думала Маруся.

Вона пішла в столову. Мати пила чай, трохи насупивши тонкі густі чорні брови, мовчала і навіть не глянула на дочку.

Маруся довгенько помовчала і таки не втерпіла, щоб не поговорити з матір'ю.

— Мамо, чого це ви втекли от Ломицького? — спитала вона.— Може, не подобається, що я приймаю своїх гостей, та ще й паничів?

— От і вигадала!— обізвалась Марта Кирилівна.— Ніби я коли забороняла тобі приймати твоїх гостей? Ти вже доросла людина, ти на службі,— маєш право ходити сама, куди хочеш, знатись, з ким хочеш. Я не деспотка і не якась там придурковата старомодна пані дідичка, що держить дочок у взаперті, трохи не в коморі або в хижці, і не дає їм волі. Ти сама добре знаєш, що я людина ліберальна. Ти верзеш якусь нісенітницю.

— Але... але все-таки я прикмічаю, що візити цього молодого хлопця вам чогось не зовсім... не зовсім... до вподоби... неначебто...

— От і не зовсім! Неправда твоя! Я не вийшла до його, бо трохи неначе нездужаю. Полінувалася балакати з ним, як недужа людина, та й годі!— сказала мати і все-таки не підвела очей і не глянула на дочку.— Коли сказати щирю правду, то я не зовсім люблю товариство молодих паничів. Дорослі, поважні панни — то зовсім інша річ: то люде досвідні, з розумом, з сутою вдачею; з ними є про що поговорити. Чоловік в сорок або в сорок п'ять літ — ото вінець сотворіння. А тих молодих легкодухів я... не люблю: в їх в голові тільки бали, панни, танці та усяка нісенітниця,— сказала Марта Кирилівна.

— Та цей Ломицький, мамо, зовсім не з таківських,— він не дуже любить бали і, здається, й танцює тільки кадриль, та й годі! — сказала Маруся.

— Ногами, може, й танцює тільки кадриль, а думкою, певно, чеше канкан. Усі молоді такі, всі вони вітрогони, легкодумні; в їх вся натура ще клекотить, як окріп в казані. Ти, лишень, їм не дуже йми віри: я їх добре знаю,— сказала мати і якось хитро зирнула на

дочку.— От хоч би й цей твій гість: двічі приходить в мій дім з візитом ввечері, убраний в якийсь куций піджак, а не в фрак,— трохи не в халаті та в шкарбанах...

— Але ж ви, мамо, не старомодна людина, певно, на це не дуже вважаєте!

— Воно бач так! Я на це не вважаю, мені про це байдуже, але він повинен вважати, він повинен! Все ж таки він знає, що я не міщанка якась там, а херсонська дідичка, справдішня пані, з панського дому, мала землі, мала панщанних. Він все-таки повинен знати шану й честь. А мені? мені все байдуже!

Дочка тільки плечима здвигнула.

«Чи не має мама для мене на приміті когось вже іншого, надісь вже підтоптаного: багатиря або високого урядника»,— подумала Маруся й замовкла, бо примітила роздражнений тон в розмові матері.

— От компанію твоїх молодих товаришок я люблю. Ці мені приємні! Зійдуться до тебе, любенько й по щирості балакають, читають сучасні книжки, говорять про сучасні ідеї. Це мені до мислі, бо я сама людина з свіжою тямом в голові, з молодими свіжими думками. А ті молоді паничі... Ет! Бодай не казати.

Марта Кирилівна тільки рукою махнула і встала.

— До вечора ще далеко, ти б лучче прочитала мені трохи Спенсера. Чогось я ніби ліпше розумію, як ти мені читаєш,— сказала мати і вийшла в гостинну.

Маруся вийшла й собі слідком за матір'ю, сіла на канапі і почала читати, а часом і витовмачувати деякі незрозумілі для матері місця. Але мати зовсім не слухала: вона дивилась на стелю і позіхала, злегка придержуючи губи, щоб дочка не прикмітила. Спенсер був для старої новою модою.